

Римска империја – снага и моћ њеног оружја

УДК: 94(37)
355.48(37)

Доц. др *Илија Кајтез*, пуковник*

Монтескје сматра да величина Римљана лежи у њиховом родољубљу, војној вештини и дисциплини, републиканским институцијама, поштовању добрих закона и ограниченој територији. Сигурно је да је Римска империја, њена слава и трајање, једна епоха цивилизације која је оставила многоструке, неизбрисиве трагове и значајне последице на развој Запада, као и на културни смер кретања каснијих епоха и вредности великог дела човечанства. Довољно је споменути да је Рим постао синоним за право, да је утемељио један универзалан језик (латински), највише допринео ширењу хришћанства, а о моћи римског оружја и вештини његових славних војсковођа исписани су томови књига.

Историчари деле римско доба на две епохе: период римске републике који је почео 509. п.н.е., збацивањем етрурске монархије, и период царства, који је започео 27. п.н.е., збацивањем етрурске монархије, и период царства, који је започео 27. п.н.е. када је Октавијан (Август) постао први римски император. Кроз векове румске историје све је било у знаку борбе и ратова, као и славних победа и моћи римских легија. Римска империја изненадила је славне војсковође Рима: Сципинона, Африканца, Помпеја, Цезара, Августа, Сула, Трајана, Хадријана, Марка Аурелија. Не треба заборавити да су велики противници Рима: Ханибал, Пир, Митридам и Атила својим војничким генијем допринели величини и сјају победа римског оружја, јер нема великих победа и славних дела без величанствених и моћних противника који заслужују све почаст и ореоле славе. Римска империја се све више ширила, и једног момента њена војска је постала оптерећење и опасност за своју државу, јер је постала недисциплинована, поткупљива, незајажљива и убијала команданте.

Непрекидно ратовање и војсвање на удаљеним границама и неопходност

* Аутор је наставник социологије на Војној академији.

подмићивања трупа, као цена за њихову оданост, повлачили су за собом повећање државних издатака. Бунтовна и распуштена војска постала је петежак терет за државу и страх за владаре. Корени кризе Рима водили су назад до наизглед златног доба Трајана, Хадријана и Марка Аурелија. Наговештен је сумрак Рима и њеног славног оружја и легендарних легија.

Кључне речи: *Римска империја, римске легије, римски Сенат, римска дипломатија, римско право, војна вештина, император, Александар Македонски, Ханибал, Сципион Африканац, Картагина, Пир, Помпеј, Цезар, Август, Сула, Трајан, Хадријан, Марко, Аурелије, преторијанска гарда, професионална војска, римски консули, ратни плен и пљачка блага.*

Увод

Александар Македонски и његово доба с краја 4. века п.н.е. су на више начина одредили појаву оних политичких и културних идеја које су касније прожеле крај Републике и Римско Царство. Од Александровог доба појединац је владао друштвеном и културном позорицом, јер је демократија у малим полисима и пролазним владама проширена у краљевства или царства на челу са тоталитарним владарем. У политичком и духовном смислу, Александар Велики и његови наследници били су претече Римске Империје која ће кроз историјски ход, успоне, величину и славу проширити Рим и чије ћемо остатке налазити: „...разасуте све до мочвара северне Британије, дуж прашњавог пута Сахаре и по песку Месопотамије. Римски императори нису били само Римљани нити Италици него и из римских провинција Шпаније, Африке, са Балкана и Сирије. Међу њима, био је и син једног арапског разбојника или неки гусар из Низоземске. Од Еуфрата до Атлантика... Римско Царство је обухватало људе свакојаким језика и боје коже. Рим је... био спој разнородних традиција и народа, какав је свет ретко видео“.¹

Рим је вековима освајао територије и народе и ширио своју војно–политичку моћ. Прво је пропаст Александрове моћне државе омогућио продор Римљана на хеленске просторе. Покоравање Грчке довршено је 146. п.н.е. иако су Грци, који су били војнички поражени и територијално окупирани, извршили културну доминацију целокупног Римског Царства, а период од 31. године (са Августом) најчешће се назива хеленистичко–римским периодом. Александрова освајања нису се дотакла западног Медитерана. У њему су на почетку 3. века пре Христа владала два моћна града – државе: Картагина и Сиракуза. У Првом и Другом пунском рату (264–241. и 218–201. п.н.е.) Рим је освојио Сиракузу, а Картагина је изубила сваки значај. У току 2. века п.н.е. Рим је освојио македонске монархије, док је Египат, опстао и

¹ Гилберт Мареј, *The Stoic Philosophy*, 1915.

даље као вазална држава до смрти Клеопатре (30. п.н.е). Шпанија је освојена случајно, у рату са Ханибалом; Француску је освојио Цезар средином 1 века пре Христа, а Енглеска је покорена око стотину година касније. Границе Царства, на врхунцу његове моћи, биле су Рајна и Дунав у Европи, Еуфрат у Азији и пустиња у северној Африци.

Основно је питање, и уједно историјска загонетка, како је град Рим постао моћна империја и највећа светска војно-политичка сила до тога доба, ако знамо да је на почетку римску насеобину сачињавало само неколико села на обалама доњег Тибра. Наравно, разлога је много и одговор није једноставан, али: „... мора се приметити да оно што је највише допринело да Римљани постану господари света јесте то што су се ратујући са низом народа, непрестано одрицали старих обичаја чим би наишли на боље“.² Монтескје у овом делу тврди и следеће: „У тадашњим италским републикама сматрало се да уговори склопљени са неким краљем не обавезују његовог наследника... Тако су сви они који је покорио римски краљ сматрали себе слободним под његовим наследником, па су ратови стално изазивали нове ратове“. Поред новина које је прихватао Рим, затим сталних ратова који су вођени за неосвојене територије, један од значајних разлога моћи и славе римског оружја и победничке политике налази се у битној чињеници: „... што су сви његови краљеви били значајне личности. Нигде другде у историји не наилазимо на непрекидни низ таквих државника и војсковођа“.³ Дакле, ефикасна унутрашња организација друштва, животворна моћ прилагођавања, стално калење војника у рату, које су предводили легендарне војсковође, који једино могу остварити велике победе и стратегијске подвиге, чинили су Рим све моћнијим у свету сурових надметања оружја, војски, и држава.

Корени римске империје

„Првобитно, Рим је био мали град држава, врло сличан онима у Грчкој, посебно таквим који, као Спарта, нису зависили од спољње трговине. Краљеве је, попут оних у Хомеровој Грчкој, наследила аристократска република... освајање је... донело огромно ново богатство сенаторској класи, у нешто мањем степену „витезовима“ како се називала виша средња класа“.⁴ После прогона краљева власт је постала аристократска. У њој су само породице патриција стицале службе, сва достојанства и, сходно томе, све војне и грађанске почести.⁵ Када је до-

² Монтескје, *Разматрање о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, „Утопија“, Београд, 2004. стр. 6..

³ Исто.

⁴ Расел, *Историја западне филозофије*, „Народна књига“, „Алфа“, Београд, 1998. стр. 258.

⁵ На пример, само су они могли да славе тријумф, јер су само они смели да постану конзули и војни заповедници.

шао период римске републике стотинак патриција који су некад саветовали краља, сада је у својству римског Сената, наставило да саветује нове владаре – два конзула која је бирао народ, и који су имали подједнаку власт. Они су командовали војском, решавали несугласице међу грађанима, били одговорни за прикупљање пореза и намиривање јавних издатака. Дакле, конзули су били задужени за све оне друштвене улоге у заједници које чине есенцију сваке власти: управљање над монополном физичке силе, доношење и примена закона и одлучујући утицај на финансије кроз порезе и начин трошења државног новца.

Наравно, Рим није освајао свет без унутрашњих сукоба. Између његових зидина често је беснео тајни рат. Римска република имала је начин да заштити државу од злоупотребе владара, па су конзули, да не би за стално приграбили власт, предавали дужност по истеку једне године проведене на власти. Већу власт од конзула имао је само диктатор, који је у случају преке потребе (првенствено рата) именован на шест месеци.

Републиканска власт имала је елементе демократије, јер је народ могао да учествује у раду новостворене републике, бирао је конзула, од њега је тражена сагласност за све објаве рата и мира, за увођење нових пореза и доношење закона. Рим је после прогонства краљева успоставио годишње конзуле, што га је довело до високог степена моћи. Република, стекавши вође који се сваке године смењују и упиру да покажу своје способности не би ли задобили нове дужности, није губила ни трена ради гордости владара: конзули су покретали Сенат да народу предложи рат и свакодневно му указивали на нове непријатеље. Како је Рим био град без трговине и готово без заната, плљачка је била једини начин да се појединци обогате. Дакле, мотив који је покретао Римљане на стално ратовање био је, поред славе и ширења моћи, очигледан економски интерес, као најбољи и најефикаснији начин да се ратујућа заједница која има успеха у борби брзо и обилато обогати. Ратни плен је заједнички сабиран⁶ и дељен војницима. Ништа од плена није бивало изгубљено, јер се пре поласка у рат свако заклињао да ништа неће отуђити у своју корист. Римљани су били народ са највећом вером у заклетву, која је одувек била основа војне дисциплине. И народ који је остао у граду имао је користи од победе. Део земље који је одузиман побеђеном народу делио се на два дела: један је продаван у корист државе, други је дељен сиромашним грађанима под извесним порезом у корист Републике.

Конзули, који су тријумф могли да стекну само освајањима или победом, ратовали су са крајњом упорношћу – кретали су право на непријатеља. Монтескје наглашава: „Рим је тако био у сталном и увек жестоком рату. А народ који је у непрестаном рату, и по принципу владавине, неизбежно мора или пропасти или надвладати све остале који

⁶ Видети Полибија, *књига X*, (M).

било у рату или у миру нису никада били склони да нападну нити спремни да се бране. Тако су Римљани стекли дубоко познавање ратне вештине. У повременим ратовањима, већина примера је бескорисна: мир пружа другачије представе и заборављају се сопствене мане и врлине. Друга последица сталног ратовања је била та што су Римљани у миру живели искључиво као победници. Одувек изложени осветама, постојаност и одважност су им биле потребне а ове врлине се код њих нису могле раздвојити од љубави према себи, породици, отаџбини...“.⁷

Оружје војничке славе

У првих триста година постојања републике, Рим се непрестано, очајнички борио и водио крваве ратове против Етрураца, Гала и италских суседа, посебно против жилавих брђана који су за себе желели поља Римљана, њихове усеве и крда стоке. Латини, Херници, Сабињани, Екви и Волсци страствено су волели рат. Сви они су били око Рима; пружили су му незамислив отпор и постали његови учитељи у погледу истрајности ратовања. Пошто је Сенат изнашао начин да плати војнике, започела је римска опсада Веје која је потрајала десет година. Кроз ратовање Рим постаје борбено вештији и војно искуснији: „Код Римљана се запажа нова вештина и нов начин ратовања: њихови успеси постају сјајнији; боље користе сопствене победе; освајања су све већа; проширили су... насеобине; укратко, освајање Веје било је нека врста преврата“.⁸ Тако је почело, јер ништа није тако важно за сваки војни подухват као успех и узвишено за војску као слава победе. Први Римљани били су војници и хероји и зато се с разлогом сматра да је овај први период од три века републиканског Рима – херојско доба римског народа. За то време Римљани су освојили Италију и поставили темеље новој сили на Средоземљу, захваљујући којој су створили светску империју. Ако би се трагало за узроцима превласти Римљана у том периоду, један, али наравно не и једини одговор историјске загонетке, могао би бити: „Чини се да није било граница римској неустрашивости на бојном пољу, на њиховој самопожртвованости и оданости граду и његовим боговима“. Јер, „Древни Римљани су били људи неуобичајеног кова, који су своје врлине ставили у службу заједничког идеала у којем индивидуалне људске потребе играју мале улоге. Нису Римљани били само храбри у рату већ и беспштедни, често крајње нехумани... и у време мира“.⁹ Такви људи, колико год миротворци вртели главом, одлични су војници за велике победе.

⁷ Монтескје, *наведено дело*, стр. 8–9.

⁸ Монтескје, *наведено дело*, стр. 11.

⁹ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, „Народна књига“, „Вук Караџић“, „Рад“, Београд, 1983. стр. 186. (op: *The Ancient World*, General editor, Esmond Wright, 1979, The Hamlyn Publishing Group Limited).

Са становишта војничког позива важно је питање како су стари Римљани ратовали и шта је омогућило да се прославе широм света. У почетку се улога војника и грађанина није много разликовала, један исти човек је у рату био војник, а у миру се бавио земљорадњом. Али, то није било лако. „Када би рат повлачио ситне земљопоседнике са поља, жетва би оманула, а они су морали да позајмљују и тада би због камата губили своју земљу... Како су се ратови без прекида наставили, а патрицији немоћни да се сами боре, сиромашним плебејцима је било дозвољено да се организују и дају вођу, па да служење у војсци услове гаранцијом за већом друштвеном правдом. Плебејци су примењујући силу спречавали да се неки дужници, немоћни да после рата плате нарасле дугове у ланцима, продају у робље. Зато је уведено звање народног трибуна да штити обесправљене...“¹⁰ Неспоран је, дакле, утицај рата на ратујућу заједницу и на све друштвено-политичке последице које нужно изазива у држави; однос друштва и војске, круне и мача одувек је био двосмеран и узajамно врло испреплетен и уско међузависан.

У почетку Римске империје, која је била пре свега заснована на снази римског оружја, војници су имали пресудан утицај на политичке односе и саму власт у држави. Тако је народне трибуне (два) бирао војничка скупштина римског народа (*comitia centuriata*). Сви војнички способни Римљани представљали су скупштину и сматрано је да су, ако су се борили за Рим да су довољно праведни да одлучују о свим битним питањима живота и смрти Републике. За праћење развоја војничке професије у Риму врло је битно да: „У почетку војна служба није била плаћена, те су трупе саме морале да обезбеђују ратну опрему. Пошто су једино најбогатији Римљани били у стању да имају коње, витезови (*equites*), су чинили посебну групу. Пешадија је била подељена на пет класа и то по имовинском стању (према земљи и величини опреме) коју је могао да понесе сваки војник. Ратници који су располагали свиме: деловима оклопа, кацигом, грудним панциром, заштитницима за ноге, штитом, копљем и мачем – образовали су прве три класе и чинили главне борбене снаге које су заузимале најопасније положаје и излагале се најјачем удару. У оквиру римске легије која је бројала 4.000 до 6.000 бораца и вероватно исто толико стара колико и сама Република, тих пет класа је подељено на центурије које су бројиле око 50-60 војника, а сваком од ових јединица је командовао центурион“.¹¹ Занимљиво је да Република прописала да је наоружаним људима био забрањен улазак у град.

Прва три века Републике богати су увек били у већини, мач је бирао власт, јер маса сиромашних није служила у војсци и није имала никаквог политичког утицаја. Касније ће се то кроз векове променити, као и много тога у политици и војној служби Римске империје.

¹⁰ Исто.

¹¹ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 186–187.

Кроз векове римске историје све што је било суштинско и пресудно звало се именом рата, сукоба и хераклитовске борбе, где су се сва преломна питања империје сводила на многе одлучујуће битке и бојеве, и где је једина дилема за Римљане и њихове непријатеље била ко ће победити, а ко бити поражен и затим пропасти. Римљане су у почетку, преко сто година, угрожавали њихови етрурски господари. Следећи изазов за Рим било је време када се опасност сручила на целу Италију и хорда дивљих плъчкаша Гала упала преко алпских тенаца, доносећи огањ и крвопролиће. Пошто су Гали 387. п.н.е. до ногу потукли римску војску у крвавој бици на речици Алији, попалили су и опљачкали Рим и поубијали многе остареле сенаторе. Међутим, и поред пораза Рим се није предавао. Римљани су били ратнички народ и касније су водили велики број ратова против Гала. Славољубивост, презир према смрти, чврстина воље, били су подједнаки у оба народа, али оружје Гала је било слабије од оружја Рима; галски штит је био мали, а мач слаб. Римљани, рођени победници и чврсти војници су око 280. године п.н.е. постали суверени господари територија од галског севера (долина реке По) до грчких колонија на југу Италије.

Римски војници настављају рат: „Дошли су у сукоб са опасним противником Пиром, краљом Епира. Године 280. п.н.е. грчка фаланга је код Хераклеје савладала римску легију поред осталог јер је Пир извео у бој 20 слонова који су престрашили Римљане који до тада нису видели слонове.“¹² Кроз бурну историју ратовања увек је једна зарађена страна или неко на непријатељској страни желео другу војску да изненади моћним и тајним оружјем, које је до тада невиђено и које је толико доминантно да ће бити сигуран гарант успеха, и да ће противника силно уплашити и потпунио парализовати, а држави која га поседује потпуно обезбедити величанствен тријумф. Увођење новог и за другу страну углавном недоступног или непознатог оружја, кроз историју ратовања углавном је значило, макар у почетку, непревазиђену предност на страни противника.¹³ Рим се, ипак, и поред пораза добро борио, тако да су Грци извојевали успех по цену пословичне „Пирове победе“. Захваљујући својој истрајности Римљани су постали најмоћнији народ Апенинског полуострва. Неки сукоби суд-

¹² *Наведено дело*, стр.188.

¹³ У прилогу овега наводимо један случај из касног доба римског царства: „Неимар који се звао Калиник, и који је стигао у Цариград из Сирије, открио је ватрену смесу које се издувава кроз цев и има својство да вода и све остало што гаси ватру, само доводи до још јачег распламсавања. Грци који су је столећима користили били су у прилици да њоме спале све непријатељске флоте, нарочито арапске, које су долазиле из Африке или Сирије да би их напали под Цариградом. Ватра је учвршћена у државне тајне, а Константин Порфирогенит, у својем делу о управљању Царством, које је посветио сину Роману, упозорава га да чува ову тајну. Поручује му да уколико варвари од њега затраже *грчку ватру* мора да одговори да није му допуштено да им је преда... и пренесе другим народима... Грци су били господари мора, а то је доносило огромна богатства у Царство“. *Монтескје, наведено дело*, стр. 161.

бински могу да одреде ток историје појединих народа или читавих цивилизација. „...Пир је заратио са Римљанима у доба кад су они били у стању да му се одупру и да извуку поуке из његових победа; научио их... и припремио за велика ратовања... Пиров рат је Римљанима отворио очи: против толико искусног непријатеља, постали су марљивији и посвећенији него што су били раније. Нашли су начина да се заштите од слонова који су у првим сукобима унели напред у њихове легије; избегавали су равнице и тражили погодна места против коњице коју су због тога презирали. Потом су научили да подижу логоре по узору на Пира, пошто су се дивили поретку и достојанству његових трупа, док је код њих све било у неред¹⁴.“ Рат Римљана са Пиром, и поред њиховог пораза, значио је много и био је војнички врло користан, и тиме доказ више да и порази могу народима да ојачају моћ и буду вреднији од слабих победа.

Пирова слава огледа се искључиво у његовим личним особинама. Плутарх приповеда да је Пир био присиљен на рат са Македонијом јер није могао да издржава шест хиљада пешака и пет стотина коња. Пиров пример доказује да је војска некад превелик терет за државу и тада заједница постаје талац ратоборних војника, и да владар непрестано мора да се упушта у нове војне подухвате, без којих не може да опстане на власти. Наћи праву меру између тежњи друштва за миром, способности економије да подноси ратне трошкове, мудрости политике, снаге војске и потреба развоја државе, јесте највећи изазов за сваку заједницу кроз све векове историје.

О вештини ратовања Римљана говоре и следеће чињенице: „Упуштајући се у рат и сматрајући га вештином, Римљани су у њу уносили свој дух и сва своја размишљања не би ли је усавршили... Проценили су да је војницима легије неопходно дати јаче и теже нападачко и одбрамбено оружје него што га има ма који други народ.¹⁵ ...Но, како у ратовима има ствари за које нису подесне тешко наоружане јединице, пожелели су да се у оквиру легије нађе лако наоружани вод који би се могао издвојити у борби и, уколико се за тим укаже потреба, вратити у њене редове: затим да се у њој нађе и коњица, стрелци, и праћкаши који ће гонити непријатеља и довршити победу: да буде опремљена свим ратним оруђима које ће носити са собом; да се сваки пут улогори и начини, као што Вегеције каже, неку врсту тврђаве“.¹⁶ Да би носили теже оружје, војници Рима морали су постати снажнији од оста-

¹⁴ Сент-Евремон, *Размишљања о духу римског народа у различитим раздобљима Републике*, глава VI.

¹⁵ Видети Полибија и Флавија, *De bello judaico, lib III*, о оружју римског војника. Флавије пише да има мало разлике између натовареног коња и римског војника. „Носе са собом“, каже Цицерон „храну за више од петнаест дана, све што им је неопходно, све што је потребно за утврђивање...“

¹⁶ Монтескје, *наведено дело*, стр. 13.

лих људи, а то је постигнуто сталним радом који их је јачао и вежбама којима су стицали окретност. Каква је била обука римских војника¹⁷ види се из следећег описа: „Навикавали су их да ходају стројевим ко-раком... да преваљују двадесет миља за пет сати, а каткад и двадесет пет. Током ових маршева, морали су да носе терет од шездесет фунти. Терали су их да трче и скачу под пуном ратном опремом; у вежбању су користили двоструко теже мачеве, копља, стреле, него код обичног наоружања, а та вежбања су била стална. Ратна обука није била само у логору; и у граду је постојало место када су грађани одлазили да вежбају (...Марсово поље)...“.¹⁸ „Вежбе и војна обука су предворје и венац свих ратних подвига и славних победа. У старо доба физичко вежбање чак и плес су били саставни део војне вештине“.¹⁹ То се односило и на војне команданте и саме императоре, макар у херојско доба Римске империје. Помпеј, велики стратег трчи, скаче и носи терет као и сваки други његов савременик. Лични пример је незамењив у свим вековима и временима (предратним, ратним и поратним), као и у свим политичким системима, јер људи воле велике узоре. „Сваки пут кад би Римљани поверовали да су у опасности или када би пожелели да надокнаде какав губитак, било је за њих уобичајено да поопштре војну дисциплину“.²⁰ Јер, она чини есенцију војног позива.

Из неколико драстичних примера види се како су Римљани схватили и спроводили дисциплину војника. Манлије помишља на то да прошири своју војну моћ и погуби сина који је погазио његово наређење. Сципион Емилијан ускратио је војницима све што је могло да их размази.²¹ Сула је толико добро обучио своје војнике, застрашене ратом против Митридата, да од њега захтевају борбу не би ли окончали властите муке.²² Римске војсковође више су страховале од беспослености војника него од самих непријатеља. „Тако очврсли људи обично су били здрави; код писаца не наилазимо ни на једну другу војску која ратује по разним пределима, а имуна је на болести“.²³ Монте-скје наводи да су дезертерства код Римљана била ретка, јер војници регрутовани из срца толико поносног, достојанственог народа, самоу-

¹⁷ Видети Вегеција, *књига I*, Видети код Тита Ливија, *књига XXVI*, вежбе којима је Сципион Африканац подвргао војнике после заузимања Нове Картагине. Марије је, упркос својој старости, сваког дана одлазио на Марсово поље. Помпеј се и у старости борио под пуним наоружањем уз младиће, узихавао коња, јуришао без запетних узди и бацао педесет копаља. (Плутарх, *Живот Марија и Помпеја*). (М).

¹⁸ Вегеције, *Књига I*, (М).

¹⁹ Монтескје, *наведено дело*, стр. 14.

²⁰ Војна дисциплина се први пут јавила у њиховој држави и последња је у њој исчезла, толико је била скопчана са устројством Републике (Босе, *Расправа о општој историји*, III, 6).

²¹ Продао је сву војну стоку и сваком војнику одредио да носи жита за тридесет дана, и седам кочева за ушанчивање (Флоров попис, *Књига LVII*). (М).

²² Фронтин, *Стратегеме, књига I, глава XI*. (М).

²³ Монтескје, *наведено дело*, стр. 16.

вереног у надмоћ над осталима, нису ни могли да помисле на такво понижење. Осим тога, како у почетку римска војска није била бројна, било је лако држати је на окупу, јер је војсковођа могао да их боље упозна и лако уочи мане и дисциплинске прекршаје. Други аутори више наглашавају да су сурове казне биле препрека бежању војника из строја или саме борбе. „Њихова неочекивана појава ледила је жиле у непријатељу: умели су да се изненада појаве, нарочито после неког неуспеха, у време када су њихови непријатељи били уљуљкани победом... сваки Римљанин, чвршћи и ратоборнији од свога непријатеља, увек је рачунао на самог себе; разуме се – био је храбар... обдарен врлином која је осећање сопствене снаге. Њихове су јединице одувек биле најбоље дисциплиноване, било је тешко и у најљућој борби избећи њихово груписање или пометњу у непријатељским редовима. Тако се у историји стално налази како, мада у почетку најјачани бројем или жестином непријатеља, успевају да изборе победу“.²⁴ Народ који је некој идеји потпуно посвећен мора бити победник.

Шта је посебно поучно у римској историји ратовања и њиховој тактици: „Главна пажња састојала се у томе да испитају у чему би их непријатељ могао надмашити и тиме су посвећивали пажњу. Навикли су на призоре крви и рањавања у гладијаторским борбама које су презели од Етрураца“.²⁵ Још је славни Платон у делу „Држава“ саветовао владарима да деца војника од малена гледају вежбе и битке својих родитеља да би се навикли на напор, крв и страхоте рата, који ће бити њихово занимање. Оно што је посебно одушевљавало код римских војсковођа и Римљана као војника јесте стална спремност на промене и ход у сусрет свим новим изазовима. Онај ко је спреман да се мења и из пораза извлачи поуке и прихвата добродушне савете историје, сигурно припада елити победника. Римљани су поучан пример за то, док су били у успону снага и светске моћи. „Оштри мачеви Гала,²⁶ Пирови слоновии, само су једанпут могли да их изненаде. Обрушили су се на слабост своје коњице,²⁷ најпре збацујући узде са коња како се њихова продорност не би зауставила; потом су увели *велите*.²⁸ Када су дознали за шпански мач,²⁹ одбацили су свој, развили су знање о мор-

²⁴ Исто.

²⁵ Одломак Николе из Дамаска, *књига I*, код Атенеја, *књига IV*. Пре него што су војници одлазили у војску, показивали су им гладијаторске борбе. Јулије Капитолин, *Живот Максима и Балбина* (М).

²⁶ Римљани су пружали своја копча којима су примали ударце галских мачева и отупели их (М).

²⁷ Била је још и боља него код малих народа Италије. Стварали су је од најбољих грађана којима је држава издржавала коња. Кад би се она појавила, ниједна јој пешадија није била равна и врло често она је одлучивала о победи (М).

²⁸ То су били лако наоружани младићи и највештији у легији, који су на најмањи знак скакали на коње или се борили на ногама. (Валерије Максим, *књига II*; Тит Ливије, *књига XXVI*). (М).

²⁹ Одломак из Полибија, који преноси Суда према Макаировим наводима (М).

пловству. Напоследку, као што каже Флавије,³⁰ „рат је за њих био вежба размишљања, а мир вежба тела“. Римљани нису ништа препуштали случају и настојали су да сваку предност противника – географску, економску или природну, приграбе за себе и нису пропустили прилику да се домогну: „нумидских коња, крићанских лукова, балкарских најамника, бродова са Родоса. Укратко, ниједан народ није се спремао за рат са толико опрезности и није га водио са толиком смелешћу“.³¹

Онај ко живи за идеал, идеју, циљ или веру мора у односу на друге који су у томе мање предани или су препуни сумње у сопствене способности и разних обзира према другима – бити најбољи.

Сукоб Рима и Картагине

Сукоб Рима и Картагине био је преломан за судбину западне цивилизације онога и каснијег доба. Да су Римљани поражени од Италика и Грка цивилизација би била иста, што не би био случај да су Картагињани победили Рим, јер се тада будући културни развој западног света не би могао тако замислити. Њихови верски обреди захтевали су људске жртве, а културни живот је код њих био од малог значаја. Картагина је владала морем, бавила се трговином и постала најбогатија држава у западном делу Средоземља. Борба око превласти над Сицилијом, чији је један део био под Картагином, а други под грчком влашћу, био је предмет спора због којег је вођен први Картагински или Пунски рат (264–241. п.н.е.). Рим је најпре морао постати поморска сила да би осигурао победу у овом сукобу, у којем је претрпео огромне губитке у људству и бродовима што је последица невремена и борбености Картагињана. Одувек су у рату људски,³² технички, временски и просторни чиниоци били узajамно испреплетени и у међузависном односу, који су на одлучујући начин утицали на исход битке или оружаног сукоба, као уосталом и генијалност војсковође, умешност политичког вођства државе и њен благородан утицај на снагу војне силе. Рат је у доба Рима већ увелико постао најбољи начин брзог богаћења и господарског уништавања противника. После исцрпљујуће борбе, Сицилија и ратна добит у злату припали су несаломивим војницима Рима који су отели од Картагине и Сардинију и Корзи-

³⁰ Флавије, *De Bello judaico, lib. III* (М).

³¹ Монтеѕкје, *наведено дело*, стр. 17.

³² Римски цензори су вршили и попис становника и Босе каже: ... „тако је Рим знао колико грађана је способно да носи оружје, и шта се може очекивати од омладине која одраста...они који управљају снагама против непријатеља...када је помоћ каснила и када су победе, које су стајале толико крви, постале погубне. Због тога, кад год је губитак забележен, Сенат је увек свестан онога што је преостало од добрих војника, само тактизирао и никад није допуштао посрнуће“.

ку. „Римљани су се враћали са пленом отетим од поражених народа... што је причињавало велику радост. Била је то клица тријумфа који су доцније били главни узрок величине до које ће dospети град“.³³ Рат захтева велика средства и награде за војнике.

Ханибал је био млади и блистави војсковођа Картагине и на вечност заклето противник Рима. Нема војничке величине и вековне славе без великог, достојног и снажног противника. Уколико неки војсковођа или војска желе ореол и славолук победе потребан им је моћни непријатељ кога ће надвладати, јер ће само у случају величанствене и блиставе победе надвисити значај и славу противника. Када се сукобе две силе, као Рим и Картагина, рат никада не траје кратко и без великих потреса, како за државе у сукобу, тако и за целокупни свет око њих. Други пунски рат трајао је седамнаест година (218–201. п.н.е.) и почео је од Ханибаловог јуначког преласка преко Алпа, скупно плаћеног у људским животима и затирању слонова. У сваком случају, био је то подвиг до тада невиђен у историји ратовања. „Својом уобичајеном оштроумношћу, Полибије пореди војно уређење Римљана са оним код Македонаца које су прихватили сви краљеви, Александрови наследници... наклоњен је римском војном уређењу...“.³⁴

Као генијални војсковођа Ханибал се није устручавао да од својих најљућих непријатеља узме највредније. „У Другом пунском рату одмах је наоружао своје војнике по угледу на Римљане“.³⁵ Задао им је низ тако страшних удараца да су поверовали као да су их богови напустили. Сваки наредни пораз Рима – код Трабије (218. п.н.е.), Трази-

³³ Монтескје, *наведено дело*, стр. 5–6.

³⁴ Босе, у својој *Расправи о оштој историји, трећи део, књига ИВ*, наводи ове предности и мане, и пошто их је проценио, придружује се Полибијевом мишљењу, које је делио и Тит Ливије и већина писаца који су се бавили стратегијом. Ево навода епископа Моа: „Македонци, љубоморни да сачувају стари поредак њихове милиције коју су створили. Филип и Александар веровали су у своју непобедиву фалангу, и нису могли себе да убеди како је људски ум способан да пронађе нешто одлучније. Ипак, Полибије, и Тит Ливије после њега, показали су да судећи само на основу природе римске и војске Македонаца, ови други дугорочно нису могли избећи пораз, јер се македонска фаланга, која је представљала велики четвртасти батаљон, ојачана са свих страна, могла кретати само као целина за разлику од римске војске која је била подељена на мање корпусе, окретнија и бржа у свим видовима покрета. Римљани су, дакле, пронашли или су ускоро научили вештину поделе војске на више батаљона и ескадрона и створили резервне јединице чије је кретање одговарало напредовању или подршци оних који би заостајали. Крените на тако устројене македонске фаланге: ова велика и трома машинерија биће одиста ужасна када се свом силином обруши на неку војску; али...она није у стању да дуго времена очува своје природно својство, тј. чврстину и уједначеност...једном распуцнута спона не може се поново везати, и уместо да као римска војска, подељена на мање корпусе, користи сва места и прилагоди им се, спајају се и раздвајају како пожелу, римска војска лако маршира и сакупља се без муке; способна је за груписање и повезивање; најзад може да употреби мноштво покрета и уколико више акција и снага од фаланге...“.

³⁵ Монтескје, *наведено дело*, стр. 36..

менског језера (217. п.н.е.), и Кане (216. п.н.е.) је био убитачнији од претходног. Римљани се после великог пораза код Кане, (када су им сви окренули леђа), нису одрекли старих правила, како римски народ не може да склопи мир док је непријатељ на његовим тлу. Рим је спасен снагом својих установа. После битке код Кане женама није било дозвољено да проливају сузе. Сенат је одбио да откупи заробљенике и послао је бедне остатке војске у рат на Сицилији, без надокнаде и без ратних почести све док Ханибал не буде протеран из Италије.³⁶ Римски Сенат, иако поражен и понижен, одбио је да прихвати пораз. „Када су после пораза код Кане и побуна које су уследиле, снага Републике толико смањене да је одбрана била једва замислива у случају непријатељевог напада, Рим се одржавао храброшћу и, не водећи рачуна о губицима, пратио је покрете победника. Чим је примећено да Ханибал, уместо да доврши своју победу, неко време не помишља ни на шта друго осим да у њој ужива, Сенат се охрабрио и увидео да непријатељ који је способан да пропусти сопствену срећу и прокоцка властите велике успехе, није створен да би победио Римљане. Од тога времена Рим је стално бележио највеће подухвате, а Ханибал, који је био врло вешт, храбар и овенчан победама, није му се могао супротставити“.³⁷ Римљани потпуно неочекивано шаљу: „Извесне војне снаге, очајнички потребне земљи, упућене су у Шпанију, а њихова команда 210. п.н.е поверена је Рублију Корнелију Сципиону генералу старом двадесет и неколико година. Генерал се очајно борио са братом Ханибала, али њега то није спречило да из Шпаније пребаци још једну војну формацију која се придружила Картагињанима у Италији 207. п.н.е. Док је Рим дрхтао од страве, једна војска која је тајно, форсираним маршем послата на север нанела је пораз брату од Ханибала...и он је у томе великом римском тријумфу погинуо“.³⁸

Три године касније Сципион је извршио инвазију на Африку и његови: „...тамошњи успеси су приморали Картагињане да из Италије позову Ханибала који је плакао од жалости предајући Римљанима земљу на којој их је толико пута победио. Све што велики државник и војсковођа може да учини Ханибал је учинио да би спасио своју отаџбину“.³⁹ Две су се војске сукобиле 202. п.н.е. код Заме, где је Сципион, назван Африканац, стекао славу као први римски војсковођа који је нанео пораз Ханибалу. Само великим људима у историји који учине за то време наизглед немогући подвиг или тешко оствариву мисију припада слава будућих дана, али не треба заборавити ни оне који су поплочали и обезбедили пут ономе који ће бити овенчани побед-

³⁶ „После битке код Кане у којој би свака друга држава поклекла злој судбини, у народу није било никаквих знакова слабости, чак ни размишљања о било чему другом изузев о добру Републике...“ (Сент –Евремон, *наведено дело*).

³⁷ Босе, *Расправа о општој историји, трећи део, глава IV*.

³⁸ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 190.

³⁹ Монтесјке, *наведено дело*, стр. 31.

ник. Када војсковођа, војска или народ изгубе одлучујућу битку долази тежак пораз, понижење и силазак са историјске сцене, остало је време робовања, испаштања и бедног преживљавања. После пораза Ханибала, који је био симбол свих победа Картагине, дошло је до историјског и војног преокрета и град је постао беспомоћан предајом морнарице и пристанком да плаћа одштету од 200 талената годишње (1 талент-око 40 килограма злата) у трајању од пола века.

Који су разлози историјског пораза Картагине? „Пошто се Картагина обогатила пре Рима, раније је започело њено пропадање: тако док су у Риму јавне службе стицане само на основу врлина и доносиле само почаст... све што је држава могла да пружи појединцу у Картагини продавало се, а свака учињена услуга држави била је исплаћивана“.⁴⁰ Картагину су разједала неслога и ривалство странака, насупротив Риму који је у то доба био јединствен по најважнијим циљевима државе, дакле и по питању вођења ратова. „Од две странке које су владале у Картагини, једна је стално желела мир, а друга стално рат; тако је било немогуће уживати у првом и бити успешан у другом. Док је у Риму рат обједињавао све интересе, у Картагини их је још више разједињавао“.⁴¹ Следећи проблем за успешно вођење рата Картагине против Рима био је да је: „имућна Картагина водила рат против римског сиромаштва и тиме је већ била уназађена; злато и сребро се исцрпљују, али врлина, упорност, снага и сиромаштво никада се не могу истрошити. Римљани су своју амбицију стицали из поноса, а Картагињани из незајажљивости, једни су желели да господаре, други да стичу; а ови потоњи су ратовали без љубави, непрестано рачунајући на приходе и издатке... Рим... је водила само замисао славе... а како себе није могао да замисли никако другачије него као господара, никакво очекивање или страх нису могли да га обавезу на склапање мира које сам није наметнуо...“.⁴²

Оно што је посебно битно са становишта војне науке и проучавања искустава прошлих ратова јесте чињеница која је у великој мери доносила предност Рима над Картагином: „Како су Римљани поражене увек сматрали само као средство које ће послужити у будућим победама, они су у војску примали све људе које би покорили, и што је више мука изискивала победа над њима, утолико су их сматрали погоднијим за укључивање у своју Републику. Тако видимо да су Самнићани, покорени тек после двадесет четири победе, постали ослонац Римљанима, а неко време после Другог пунског рата извукли су од њих и њихових савезника, у земљи која није била већа од папске др-

⁴⁰ Исто, стр. 22.

⁴¹ Ханибалово присуство је прекинуло све поделе међу Римљанима; али Сципионово присуство је заострило већ постојеће поделе међу Картагињанима; оно је лишило владу преостале моћи; војсковође, Сенат, великаши су постали народу сумњиви, а сам народ још обеснији. Видети Апијан: *О читавом рату Сципиона Првог*. (М).

⁴² Монтескје, *наведено дело*, стр. 23.

жаве и Напуља, седамсто хиљада пешака и седамдесет хиљада коња чиме су се супроставили Галима. На врхунцу Другог пунског рата, Рим је имао увек у строју двадесет две до двадесет четири легије... према Ливију, попис је показивао свега сто тридесет седам хиљада грађана...“.⁴³ Рим је био у сваком погледу војничка држава. Римљани су имали дисциплиновану војску и боље односе у држави, као и способне команданте који су све предности Картагине брзо претварали у сопствене, захваљујући моћи прилагођавања новонасталим околностима. Римљани су имали војсковође који су рату прилазили на стваралачки начин, а без духа борбе нема блиставих успеха, нити историјске славе. У Картагини, војска која би била поражена постајала је злоћуднија; понекад су разацињали на крстове своје војсковође. У Риму је конзул издвајао чете које су се разбежале и поново их водио против непријатеља. Дисциплина војника је кључ успеха сваке војске ако иза њене силе чврсто стоји одлучност државе. Војске не воде своје него државне ратове.

Следећи примери показују како Римљани своје слабости временом претварају у победе: „Картагинска коњица је била надмоћнија од римске... зато што су нумидијски и шпански коњи били бољи од италијанских и... што је римска коњица била слабо наоружана... У Првом пунском рату, Регул је био поражен чим су Картагињани одабрали равницу како би се супроставили својом коњицом, а у Другом, Ханибал својим нумадијским коњима дугује знамените победе.“⁴⁴ Пошто је Сципион освојио Шпанију и склопио савез, преотео је Картагињанима ову преоћ; нумидијска коњица је добила битку код Заме и окончала рат. Још један поучан пример: Картагињани су били искуснији на мору, али то тада није била велика предност, јер се ишло уз обалу и користило само плитко море и плитке лађе са веслима, а маневар је био врло ограничен. Чак је и Аристотел говорио⁴⁵ да је бескорисно држати морнарицу и да су за то довољни тежаци: „Римљани нису познавали морепловство. Једна картагинска галија залутала је на њихову обалу, они су се послужили овим узорком да би и сами саградили сопствене бродове. За три месеца подигнута су једра, опремљена, поринута морнарица и ускоро се супроставила картагинској морнарици и победила.“⁴⁶ Ово речито говори о стваралачкој моћи, величини идеја и снази оружја Рима.

Које су историјске поуке пораза Картагине? Први и најбољи доказ немоћи неке државе јесте када пристане или буде натерана да се њена војска разоружа, када дозволи да своје најбоље људе и оружја препусти на милост непријатељу, који увек захтева да се онеспособи

⁴³ Исто, стр. 24.

⁴⁴ Читави одреди Нумиђана прешли су Римљанима који су тек онда одахнули (М).

⁴⁵ Аристотел, *Политика, Књига VII, глава VI*. (М).

⁴⁶ Монтескје, *наведено дело*, стр. 28.

или уништи оно најопасnije код непријатеља. После војничког слома долази економско израбљивање, демографско затирање пораженог, а после од некад велике славе непријатеља остаје само заборав и сећање. Тада је завршен главни посао за победника. „Картагина је изборила мир... обавезала се на плаћање десет хиљада талената на рок од педесет година, на давање талаца, предају својих бродова и слонова, да неће ратовати без сагласности римског народа и да би била стално у понижењу, увећана је моћ Месинисе, њеног вечног непријатеља“.⁴⁷ Римљани као победници прво су атаковали на војну силу, затим економску снагу противника, на младиће као народну елиту пораженог непријатеља, дакле, на све оно што је витална снага једног народа. Начин одношења победника према пораженом кроз историју, уз неке незнатне измене остао је готово исти, а основна матрица тог односа јесте – учинити пораженог трајно неспособним за дужи период или за стално. Путеви и степен бруталности доласка до циља су различити, али је циљ победника врло јасан.

Ратни плен римљана

Пошто су покорили Картагину, Римљани су напали друге народе и појављивали се свугде где су могли освојити нове земље. У то време на Истоку су биле само четири силе које су се могле одупрети Риму: Грчка и краљевства Македоније, Сирије и Египта. Римљани су постали неспорни господари западног Средоземља, али су и римски војни губици у рату са Картагином били страховити. Тешки порази које је Рим доживео за време пунских ратова вероватно су били један од главних узрока каснијег опадања старог начина живота у Риму.⁴⁸ Треба истаћи и то да су: „Многи од најугледнијих Римљана у овим биткама изгубили животе, богатство у стоци, усевима, обрадивој земљи, зградама и опреми које је било уништено широм непрегледних римских простора...“.⁴⁹ Рат се често и са правом везује за многа злодела, жртве и разарања домова и насеобина противника, али то је једна страна рата, али не и једина. Међутим, у историји настаје тренутак када рат постаје добар и уносан посао за победничку државу. Римљани су у Првом македонском рату (171–167. п.н.е.) нанели пораз Македонцима и Грцима који су овога пута били присиљени да Риму плаћају годишњи данак. Врло је битно да се уочи: „Римљани су до тада војевали... са непоколебљивом решеношћу да никада не падну у ропство, нити да доживе да моћни непријатељи врше насиље над њиховим женама, кћерима и синовима и одводе их као робље, да никада

⁴⁷ Монтескје, *наведено дело*, стр. 32.

⁴⁸ Значајан је повратни утицај ратних сукоба на промену економских, политичких и друштвених односа у једној држави.

⁴⁹ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 190.

не изгубе своју земљу, стоку и залихе хране, и да им никада безбожници не оскрнавe домове и храмове. Како су им победе... прибавиле силу којом су поробљавали и пљачкали друге, многи Римљани су увидели да од рата нема пробитачнијег посла. Свака победа, природно, увек је доносила драгоцен плен... У почетку се ни за чим није толико жудело као за обрадивом земљом побеђеног непријатеља...⁵⁰ Македонци и Грци имали су добре и обучене војнике, али тада на сцену ступа чувено латинско лукавство Сената: „Римљани су учинили две ствари како би краљевима ускратили такву милицију и тихо им преотели главне снаге: прво, постепено су грчким градовима наметнули правило да не смеју да склапају савезе, да пружају помоћ или ратују против било кога, без њиховог одобрења, осим тога... забранили су им да сакупљају плаћенике међу савезницима Римљана...“⁵¹ До дана данашњег, рат се води ради великог материјалног плена, славе војсковођа, величине државе, моћи империје; само се временом мења начин вођења, приказивања узрока и циљева рата, као и важност жељеног плена. „Оголети побеђеног непријатеља увек је био знак части за Римљане, који су трофеје побожно излагали у својим домовима...“⁵² Сви ратни победници су следбеници Рима.

Како су рат и велике пљачке утицали на сам начин живота у друштву Рима? Из овога се може сасвим лепо појмити и видети, зашто је судбина свих империја да почињу да губе моћ и нестају управо када крене гомилање драгоцености, и покажу се све претераности богатства, искаже порозност врлина, лабављење моралне чврстине људи и нарушавање складних односа владара и војника. Богатство, распушност људи, недостатак дужности и спремности да се жртвују синови зарад општег добра, када се друштво настоји бранити са људима или слојевима државе који су у тој заједници презрени или најнижи по чисти, моћи и богатству, сигурно води у пропаст и увек је први наговештај сумрака империја. Све империје света до сада су нестале, јер нису одолеле изазовима моћи и пороцима злата, лакоћи и раскалашности живота, одсуству дисциплине и поштовања закона, као и због тога што су државници империја, постали неспособни за велико историјско и вековно дело да буду светионици, узор и предводници. „Само количина блага опљачканог у римским ратовима током 2. века пре нове ере је била толика да ни прекаљени Римљани из херојског доба нису били кадри да се одупру големим искушењима“⁵³ Тада се о слави и величини римског војсковође судило на основу количине злата и сребра које је носио током тријумфа. Рим се стално богатио и сваки рат му је омогућавао да крене у следећи.

⁵⁰ Исто, стр. 191.

⁵¹ Већ су такву политику водили према Картагињанима, који су споразумом обавезани да се више не служе плаћеницима.

⁵² Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 191.

⁵³ Исто.

Богатство доноси своја зла Риму, што је први описао Грк Полибије⁵⁴ који каже: „Неки Римљани залуђени су женама, неки хомосексуалношћу, а многи светковинама и пићем и свом оном распушношћу коју проузрокује славље и пијанство“.⁵⁵ Народи и људи највише треба да се чувају замки успеха и славе, јер су они сигуран корак у пропаст и будуће посрнуће. Има дубоке правде у свету и за поражене и победнике, јер ништа није трајно и вечно. Онај ко је и у слављу јак и моћнији од људских слабости, на добром је путу да успори пут брзог и сигурног силаска са историјске позорнице. Последица наглог богаћења Римљана била је и промена грађанске структуре империје: „У свим ратовима, Рим је стекао изузетан број робова, и када су његови грађани били обасути богатством, куповали су их на све стране, али су их и бесконачно ослобађали, из великодушности, из похлепе, слабости... Скоро све становништво чинили су ослобођени људи тако да су господари света, не само на почетку, већ и у свим временима највећим делом били ропског порекла“.⁵⁶ То је био лош знак и наговештај сумрака ове цивилизације.

Рат је наравно и име за све неумерености и злочинства, поред јунаштва, вечне славе и брзог богаћења. „Али ништа није боље послужило Риму од страха који је свугде изазивао. Пред њим су краљеви остајали тихи, изгледали као глупи... Ризиковати рат са Римом значило је изложити се ропству, смрти и сраму... тако они краљеви који су живели у сјају и раскоши нису се усуђивали ни да баце поглед на римски народ...“.⁵⁷ Године 146. п.н.е. Полибије је био у пратњи Сципиона Емилијана, за време Трећег римског рата против беспомоћне Картагине, коју је овај попалио и збрисао са лица земље уз стравичне људске патње. Исте те године у последњем боју против Грка, једна друга римска војска извршила је најезду на Македонију и коначно је савладала. Монтескје наводи да је хиљаду злочина извршено да би се Римљанима дао сав новац света. Римљани су тада разорили Коринт и отуда се вратили претоварени опљачканим благом грчког занатства, вукући за собом у Рим безброј образованих Грка да би их продали као робове. Полибије је предсказао да ће „висок степен напретка у моћи, као и постојање големог богатства што води све већем расипништву и трвењима око положаја, назначити почетак силазног пута“. Богатство је још у једном било препрека бољитка државе, јер због неуспеха реформе браће Грах, који су желели да побољшају положај сиротиње, дошло је до опадања броја грађана и војника. Положај и снага војске увек је, и у највећој могућој мери, огледало унутрашњег стања друштва.

⁵⁴ Полибије је доведен у Рим као заробљеник после битке код Пидне 168. п.н.е. којом је окончан Трећи македонски рат.

⁵⁵ Међутим, треба рећи и да је Полибије остао запањен пред витешким духом који су испољавали сви слојеви римског друштва када би запретила војна опасност.

⁵⁶ Монтескје, *наведено дело*, стр. 90.

⁵⁷ Сакривали су колико су могли, своју моћ и богатство од Римљана. (Монтескје, *наведено дело*, стр. 48).

Римски Сенат се, док је његова војска на свим странама изазивала страх, окретао поробљеним народима. Мудрим политичким играма маестрално је наплаћивао и материјализовао снагу војске и победе свога оружја. Сенат је пре свега гледао дугорочне интересе Рима, и није имао превише обзира према било коме народу или држави. Изузетак нису биле ни савезничке државе: „Савезници су служили у ратовању против непријатеља, али би онда и уништитељи сместа били оборени. Филип је побеђен уз помоћ Етолаца који су затим били потучени чим су се придружили Антиоху. Антиох је побеђен уз помоћ Рођана; али пошто су их сјајно наградили, заувек су их понизили изговарајући се да су они тражили да склопе мир са Персијом. Када су имали више непријатеља у својој близини, склопили би примирје са најслабијима, који се сматра срећним... што је одложио властиту пропаст...“⁵⁸

Већ је говорено о окрутности легија Рима: „Будући да су непријатељима наносили неслућена зла, ретко да је икад склопљен савез против њих... Због тога, ретко су им објављивани ратови, али су их они увек водили у време, на начин и против непријатеља који је њима одговарао... Како никада нису добронамерно склопили мир, а решени да покоре читав свет, споразум са њима представљао је само прекид рата и у њему су стајале одређене одредбе које би увек значиле почетак пропасти државе која их је прихватила. Захтевали су измештање гарнизона изван утврђених градова или ограничавали број копнене војске или одузимали коње и слонове и, уколико би дотични народ био моћан на мору, присили би га на спаљивање бродовља, а понекад и да се пресели дубље у залеђе. Пошто би уништили владаочеву војску, обрушили би се на његово финансирање наметањем огромних пореза или данка, под изговором наплате ратних трошкова...“⁵⁹ „Штавише, када би победили неког значајнијег владара, уносили би у мировни уговор да он не сме посезати за ратом... То га је убудуће лишавало његове војне силе, и да би сву моћ сачували само за себе, ускраћивали су је чак и сопственим савезницима: чим би савезници дошли у најмањи сукоб, Римљани су слали изасланике који су их присилили на склапање мира. Када је неки владар окончао освајање што би га исцрпело, одмах је стижао римски изасланик да уграби плен...“⁶⁰ Мудрост и лукавост подржане снагом оружја, сигуран су пут у успех једне државе.

Римљани су били мајстори мировних уговора као и њиховог кршења у тренутку када је то њима највише одговарало, а противнику

⁵⁸ Исто, стр. 41.

⁵⁹ Монтескје, *наведено дело*, стр. 42.

⁶⁰ Исто, стр. 43.

сигурно доносило пораз и општу несрећу: „Понекад су са неким владарем склопили мировни споразум под разумним условима, а када би их овај испунио, они би додали нове толико бесмислене, да је био приморан да поново започне рат. Тако, пошто су приморали Југурту да преда слонове, коње, благо и пребеге, затражили су да се сам преда – што је најгори могући чин за владара и не може бити услов за мир“. Када би Римљани уочили да два народа међусобно ратују, чак иако нису били у савезу или сукобу ни са једним ни са другим, нису пропустили да се умешају, и прелазили би на страну слабијег. Чувена основа дипломатије Рима била је, поделити. Ахајска република је настала као савез слободних градова. Сенат је прогласио да се убудуће сваки град самостално управља по сопственим законима, независно од заједничке власти. Римска политика је припремала све потребне услове да своје оружју повећају изгледе на успех. „Никада нису започињали ратове у далеким крајевима, а да претходно нису обезбедили неког савезника у околини непријатеља... који би могао да се са својим четатама придружи војсци коју шаљу. А како ова војска никад није била бројна, увек су се потрудили да држе другу војску у непријатељу најближој покрајини, а трећу у Риму, увек спремну за поход. Тако су ратовали само малим делом својих снага, док је... непријатељ стављао на коцку све своје снаге“.⁶¹

О чувеној римској дипломатији говори и следећи пример: „Када је један њихов војсковођа склопио мир да би спасио... војску од уништења, Сенат није одобрио мир, али га је искористио и наставио рат. Тако се, кад је Југурта опколио римску војску и пустио је прихватајући споразум, десило да су исте трупе које је поштедео употребљене против њега. А када су Нумиђани присилили двадесет хиљада Римљана, на ивици глади, да моле за мир, мир којим је спасено толико грађана, прекршен је у Риму... тако што је смењен конзул који га је потписао“.⁶² Сенат је увек водио политику која је доприносила ширењу империје слави Рима кроз векове.

Ширење римске империје – борбе на њеним источним границама

Није било мирно на свим римским границама. На истоку је био Митридат VI краљ Понта, на северну Келти или Гали, (смртни непријатељи Рима) којима су се по потреби придруживали крвожедни Тевтони. Од свих краљева које су Римљани напали, само је Митридат (120. до 63. п.н.е.) успео да се одбрани и храбро им се супростави. Његова држава била је идеално место за ратовање: граничила се са неприступачним

⁶¹ Исто, стр. 46.

⁶² Тако су се односили чак и према Самнићанима, Лузитанцима и корзиканским племенима. Видети: *Дионова књига I (M)*.

Кавказом, настањеним најборбенијим племенима, отуда се простирала све до Црног мора. Митридат је море преплавио бродовима и стално одлазио да од Скита купи нову војску. Био је богат, јер су његови градови на Црном мору успешно трговали. Створио је легије у које је регрутовао плаћенике који су постали његове најбоље чете.⁶³ С друге стране, Рим који је трпео од грађанских несугласица, заокупљен пречим невољама, запоставио је дешавања у Азији и пустио Митридата да ниже победе или се опорави после пораза. Митридат је свима дао до знања да је непријатељ Римљана и да ће то стално бити: „овакво стање ствари довело је до три велика рата који чине једну од лепших делова римске историје, јер се у њима не појављују већ понижени и осрамоћени владари, попут Антиоха и Тиграана, или кукавица, попут Филипа, Персеја и Југурте, већ моћни краљ који у несрећама као лав вида своје ране и постаје... још раздраженији. Ови ратови су изузетни због сталних и неочекиваних преокрета; и мада је Митридату пошло за руком да опорави своју војску, деси се, заузврат, када је била неопходна већа дисциплина и послушност, да га варварске трупе напусте. Иако је био вешт да подстакне народе и градове на буне, на другој страни искусио је издајства својих војних заповедника, своје деце и својих жена... у различитим раздобљима против њега послати су Сула, Лукул и Помпеј“.⁶⁴ Рим је имао одговор за рат.

Овај владар који је освојио Азију, Македонију и Грчку доживео је пораз од Суле и споразумом враћен на старе границе. Римски војсковођа тражио је од Митридата да уништи своју флоту, врати све земље које је одузео другим владарима и оставио му његову територију: „Остављам ти краљевство твојих очева, теби који би морао да ми захвалиш што ти остављам руку којом си потписао наредбу да се у једном дану убије сто хиљада Римљана. (Митридат је у Азији побио све оне који су говорили латинским језиком)“.⁶⁵ Лукул и Помпеј су успешно наставили да ратују против Митридата, који је побегао из својих земаља, успут окупио варваре и избио на Босфор, где се сукобио са сином Макаром који, је склопио мир са Римљанима.⁶⁶ У пропасти у којој се нашао Митридат, решио је да пренесе рат у Италију и крене на Рим. Наравно да није успео, јер је Рим још увек био толико снажан и војнички моћан да је са правом називан вечним градом. „Помпеј ће брзим низом победа довршити величанствено дело римске величине. Придружио је бесконачан број земаља телу свога царства, што је више послужило величању римског сјаја него његовој стварној моћи. Моћ Рима није порасла, а јавне слободе су постале угрожене...“.⁶⁷ У

⁶³ Фронтин (*Стратогеме, књига II*), каже да је Митридатов заменик Архелај, борећи се против Суле, поставио испред себе своја кола са косама, у други ред фалангу, а у трећем низу плаћенике из Рима.

⁶⁴ Монтеѕкје, *наведено дело*, стр. 52.

⁶⁵ Исто, стр. 172.

⁶⁶ Митридат га је прогласио за краља Босфора. Убио се на вест о доласку оца.

⁶⁷ Монтеѕкје, *наведено дело*, стр. 53.

рату са Митридатом Рим је показао колико истински вреде истрајност народа и обученост војника, веште војсковође, умешност вођење политике од стране Сената, страх противника од одмазде и обећање богатог плена својим легионарима. Рим је још имао унутрашње снаге да добија ратове, без обзира на снагу противника.

Корени професионалне војске

Када је конзул Марије постао слободан да пажњу управи на Гале, пружила му се прилика да опроба своју реформисану и изванредно ефикасну римску војску плаћених професионалних војника. Оваква нова војна формација, коју је опремила и плаћала држава, састојала се, захваљујући Маријевој реформи, и од регрутованих „пролетера“. „Пролетери“ су били најсиромашнији ред римских грађана који нису имали личне имовине, нити било каквих средстава да се снабдевају ратном опремом. Мобилисање пролетера у легије значило је битну промену у односу на стару војску Републике. Прешавши Алпе 102. п.н.е. Марије је следеће године извојевао одлучну победу над Тевтонима у близини града Акве Секстије. После те битке и победе професионалне армије он је биран за конзула четири године узастопно што је било догађај без преседана. Људи воле победнике, нарочито масе којима требају идоли, од победника зазиру противници и поштују их непријатељи, док од поражених, напротив, сви беже, јер се плаше за сопствену судбину. Чини се да је тај однос према победницима и пораженим дубоко магички урођен и онтолошки утемељен у људско биће.

Појавом професионалне војске долазе и неки од проблема који ће бити актуелни до данас, а што се добро и поучно може пратити кроз целокупни ток и судбину Римског Царства. Професионална војска почиње чврсто да се везује за команданте, а нису им основне идеје водиле у рату брига за град, част отаџбине и дужност да заштите ближње. Професионалци под оружјем више воде рачуна о својим интересима, постају неосетљиви за врлине и опште добро државе, и то је суштинска разлика републиканске и професионалне војске Рима. Професионални војници које је створио Марије били су борци који су „своју оданост уместо републици поклањали... војсковођи, али само док их је плаћао и омогућавао им да долазе до плена, уз обећање понеког добра на које би се повукли када остаре“.⁶⁸ Оно што нас учи мудрост историје јесте да од војске и снаге оружја пресудно зависи све: судбина народа, опстанак државе, срећа нараштаја, колевка и гроб, сећање и корен. Сам новац није лек за све дужности војника, али добра награда мора да се подразумева када занимање тражи оно најсветије – живот.

⁶⁸ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 196.

Професионална војска се уклапа у историјску промену ранга вредности у Империји: „Руковођење неким војним походом уз тријумфални повратак у Рим сада је био не само жељени пут до невиђеног блага, него и све неопходније оправдање политичког опстанка“.⁶⁹ Кроз сукоб конзула Марија и Суле око врховне власти, види се нови лик војника и однос војске према држави: Суле кога је Сенат именовао за војног команданта у Малој Азији, чији су војници, како бележи историчар Апијан, били нестрпљиви да крену на Исток против Митридата, јер су очекивали богату пљачку; Суле кога је напустио највећи број виших официра јер је наредио војницима да марширају на Рим. Приликом сукоба Сулиних војника и снага Марија, је први пут је војска римских грађана освојила сопствени град као какву непријатељску земљу. Републиканска армија, којој су обичаји народа светиња то никад не би урадила, али плаћеници, који се везују за команданта и лични интерес, били су спремни на такво срамно дело. Од тада су се грађанске несугласице пресуђивале искључиво посезањем за оружјем. Сула је изашао као победник, а Марије је једна извукао живу главу. Сула је похитао да реформише устав, јер је оснажио Сенат и обновио војничку скупштину. Био је то логичан потез, јер је имао војну силу иза себе. Он је испунио све наде својих одреда. У року од три године освојио је Исток, поубијао десетине хиљада људи, и сакупио велико благо. Затим се спремао да се врати у Рим који су заузели Сулини противници и поубијали све његове присталице. Сула се са одлично опремљеном и прекаљеном војском спремао да изврши страшну освету коју је све време хладнокрвно припремао. Године 83. п.н.е. код Колинских Врата уништио је противничку војску.⁷⁰ Професионална војска Рима била је недовољно верна и мотивисана за рат, осим за пљачку. „Сула је током свог азијског похода разорио читаву војну дисциплину; навикао војску на плен и усадио јој потребе које се раније нису јављале. Прво је искварио војнике који су касније искварили своје војсковође. Упао је у Рим са оружјем у рукама и научио војсковође да скрнавe то уточиште слободе. Поделио је војницима земљу која је припадала грађанима и заувек их учинио похлепнима. Од тога тренутка надаље, сваки је ратник вребао прилику у којој би могао да се докопа имања својих грађана“.⁷¹

После њега, говори нам Цицерон,⁷² дошао је Помпеј, човек који је на беспоштеднији начин, не само одузео појединцима иметак, него је унео немир у читаве покрајине. У два наврата Помпеј се враћао у

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Занимљив је историјски податак да је Сула у овој бици до последњег човека истребио Самните, који су се прикључили његовим непријатељима и дословно, са лица земље збрисао је један народ. Он је извршио самоубиство.

⁷¹ Монтескје, *наведено дело*, стр. 69.

⁷² Види шире: Цицерон, *О дужностима*, књига II, глава VIII.

Рим, одлучан да сломи Републику, али је био довољно одмерен да своју војску отпусти пре уласка у град и да се појави као обичан грађанин. То га је учинило славним, а Сенат се увек изјашњавао у његову корист. Помпеј је после дугог и стрпљивог војевања потчинио све зарађене стране у Малој Азији и савладао Митридата који је извршио самоубиство. Припојио је Сирију, Јудеју као подређену краљевину, основао и образовао нове колоније, просторно велике доминионе и обавезао их да плаћају данак Риму. Помпеј је гомилао благо, плен и робове и као ни један римски војсковођа пре њега, није толико обогатио државну благајну, нити је толики број војних старешина и ветерана наградио новцем довољним да удобно живе до краја живота.

Даљи развој професионалне војске везује се и за Августа, који је устројио сталне легије као стајаћу војску, разместио их на границама и провинцијама, и увео посебне фондове из којих их је плаћао. Најзад, наредио је да ветерани примају накнаду у новцу, а не у земљи.⁷³ Власништво војника над земљом имало је незгодних последица. Ако војници једне кохорте нису доведени на једно место, били су незадовољни, остављали су необрађену земљу и постали опасни грађани.⁷⁴ Али, када су земље биле раздвојене по легијама, похлепни људи су за час могли против Републике да подигну војску. Професионална војска увек се везује за дарове и верност вођама док имају интереса, али она је и симбол неверства, ако се појави страна која је издашнија у новцу и обећањима.

Славољубље и среброљубље

Славни Платон у свом делу „Држава“ тврди да војници који имају највећу врлину, храброст, морају да се чувају једне велике опасности – љубави према новцу. Римска империја која је била све богатија и силнија, није одолела чаробној моћи злата. Новац је постао опсесија војника и њихов смртни грех. Древни обичај Римљана био је да онај који слави победу подели неколико динара сваком војнику: ситнину.⁷⁵ У грађанским ратовима дарови су били богатији.⁷⁶ Тим горе и опасније по државу у грађанским ратовима: војници и вођа били су подједнако подмићивани, поклони су били огромни, мада су узимани од грађа-

⁷³ Он је одредио да сви преторијански војници примају пет хиљада драхми: две хиљаде после шеснаест година службе и преостале три хиљаде драхми после двадесет година (Dion, *in Aug.*) (M).

⁷⁴ Видети Тацита: *Анали, књига XIV, О војницима одведеним у Тарент и Антиј* (M).

⁷⁵ Видети код Тита Ливија, своте дељене после различитих победа. Циљ заповедника био је да унесу доста новца у јавну благајну, а да тек део поделе војницима (M).

⁷⁶ Паул Емилије у време најславнијих освајања када је дарежљивост била већа, поделио је само сто денара сваком војнику, али Цезар им је дао две хиљаде, а његов пример су следили Антоније и Окравивијан, Брут и Касије. Видети: *Диона и Апијана* (M).

на, а војници су тражили поделу чак и када није било плена. „Од увођења плате, Сенат више није додељивао војницима земљу побеђених народа; наметнуо је нове услове: присиљавао их, је на пример, да неко време снабдевају војску летином, дају јој жита и одеће“.⁷⁷ Како је поткупљивост војника расла, и издвајања су била издашнија: „Каракала је повисио плате војницима... Доминцијан је за четвртину повећао утврђену плату. Чини се на основу говора неког војника код Тацита да је за време Августа она била десет унци бакра. Код Светонија наилазимо да је Цезар удвостручио плате... Плиније каже да је у Другом пунском рату она смањена за петину. То значи да је у време Првог пунског рата износила шест унци бакра, а у другом пет унци, под Цезаром десет, а под Доминцијаном тринаест и трећину... Плата коју је Република са лакоћом давала док је била мала земља, ратовала сваке године и... доносила плен, није могла да се без задужења одржи током Првог пунског рата: кад се оружје пренело ван Италије и земља морала да води дуг рат и издржавала велику војску. У Другом пунском рату плата је сведена на пет унци бакра, а овај пад је могао да буде изведен без опасности, јер је у то време, кад је већина грађана црвенела кад би уопште примила плату и желеле да служи о своме трошку... Иако су од ове плате одбијани издаци за жито, одећу и оружје, она је била довољна пошто су регрутовани само они грађани који су имали наслеђе.“⁷⁸ Како је Марије регрутовао људе који нису имали ничега, а његов пример су следили други, Цезар је био приморан да повећа плату. Овај раст плата је настављен и после Цезарове смрти, влада је била присиљена да... поново уведе порезе. Када је Доминцијан из слабости пристао на повећање плате на четвртину, нанео је тежак ударац држави. Коначно, чим је Каракала одобрио нову повишицу, Царство се нашло у положају да не може да опстане без војника, али ни са њима“.⁷⁹ Војска Рима постала је прескупа за државне издатке и претежак терет за заједницу.

Каракала је обасипао војнике скупocenим даровима. Верно је следио савет свога умирућег оца да обогати војнике и да се не брине ни за кога другога, али оваква политика тешко да је била добра за раздобље дуже од једне владавине. Следећег императора, неспособног да поднесе исте трошкове, војска би сместа убила, тако да су мудри цареви страдали у смртним пресудама које су изрицали војници, а зли гинули у заверама по налогу Сената. Када је Каракала убијен у Макриновој заседи, очајни због губитка владара који је давао без мере, војници изабраше Хелиогабала. А кад их је овај, заокупљен само властитим опсценим насладама, оставио да живе по својој вољи и пошто им је постао несносан, убили су га. Тако су убили и Александра,

⁷⁷ Монтескје, *наведено дело*, стр. 12.

⁷⁸ Цицерон, *О дужностима, књига II*. (М).

⁷⁹ Монтескја, *наведено дело*, стр. 110–111.

који је желео да поново успостави дисциплину и говорио да ће их казнити. Ужасан неред којем није било краја у Царству досегао је врхунац крајем Валеријанове и током владавине његовог сина Галијена. Тада се појавило тридесет различитих претеданата који су се поубијали после кратке владавине, па су названи тридесеторицом тирана.

Новац и пљачке разарају дисциплину и ред у војничким редовима. Зато су Римљани плен делили после похода и ратова. Али, и тај добар обичај и предострожност, као и ону да у Рим не улазе наоружани војници, био је прекршен. Расподелу плена Нерон је обављао у миру: војници су на то навикли и били су бесни на Галибу који им је храбро рекао да уме да одабере војнике, али не уме да их купује. Јулијана који је дошао на престо војници су напустили, јер није могао да исплати огромне своте новца које је обећао.

Цезар – војни геније

Цезар је желео да се на врховну власт успне са оружјем у рукама попут Суле. Република је била довољно опрезна да обузда војску и амбиције војсковођа тако да: „Државна политика није допуштала да у близини Рима буде војска, али се није сагласила са тим да Италија буде потпуно испражњена од трупа. Из овога разлога, значајне снаге држане су у подалпској Галији... Али да би обезбедио град Рим од ових трупа, објављен је чувени *Senatus consultum*... Њиме је свако ко би прешао Рубикон са легијом, војском или кохортом, жртвован подземним божанствима и оглашаван кривим за светогрђе и оцеубиство“.⁸⁰ Цезар је прешао Рубикон, јер је иза себе имао снагу војника који су га слушали и којима је био уважени војсковођа. У намери да дође до Рима и освоји власт, није га могао зауставити ни Помпеј. Помпеј и Цезар су била двојица људи једнаких амбиција, они су засенили све грађане угледом, подухватима и врлинама. Помпеј се први појавио, а Цезар је уследио одмах за њим. И када је Цезар запретио походом на Сенат, Сенат се огласио и поверење дао управо Помпеју. Дошло је до грађанског рата између ова два велика војника Рима. Цезар је победио и поред неких срећних околности: „...овај изузетни човек имао је много великих особина без иједног недостатка-иако је имао и много порока-да би било врло тешко да не постане победник којом год војском заповедао и завлада Републиком у којој је рођен“.⁸¹

Постоје многе занимљиве теорије о вредностима и манама грађанских ратова за напредак и стабилност државе, просперитет народа и здравље једног друштва. Занимљиво је да је током грађанских ратова спољашња моћ Рима непрестано расла. Под вођством Марија, Су-

⁸⁰ Монтескје, *наведено дело*, стр. 72.

⁸¹ *Исто*, стр. 73.

ле, Помпеја, Цезара, Антонија и Августа, Рим је непрестано постајао све страшнији за своје непријатеље и поразио је све преостале краљеве. Монтескје говори о предностима грађанских ратова: „Ниједна држава не прети другима освајањем толико снажно као она која се нађе у страхотама грађанског рата; сви... постају војници и кад мир обједини сопствене снаге, ова држава има велику предност над онима у којима живе само грађани. Осим тога у грађанским ратовима често се уздижу велике личности, јер се у метежу издвајају најзаслужнији...“.⁸² Француски филозоф хвали вредности ових ратова.

Наступа период краја Републике и долази време власти Цезара. Рим се плашио да ће Цезар постати диктатор као Сула, али је Цицерон⁸³ изјавио и признао „да је искрено изненађен Цезаровом разборитошћу, праведношћу и мудрошћу“. Стравична прогонства се нису догодила, јер се у доба Цезара свет толико изопачио, да ниједан богат човек, истакнути, независан и активан у јавном животу, није могао опстати без потпоре војске. „Око 46. године п.н.е. у Риму није била ниједна војна, законодавна, административна, или финансијска установа од било каквог значаја, а да Цезар није имао потпуну контролу над њом. Мир и ред су поново успостављени“.⁸⁴ Одувек непријатељ Сената, Цезар није могао да сакрије презир према овом телу које је постало готово смешно после губитка власти. Презир је ишао дотле да је сам доносио сенатске закључке; потписивао их је именима сенатора који би му пали на памет. Цезар је писао: „Понекад дознајем да је *Senatus consultum*, усвојен по мојој препоруци, извршен у Сирији и Јерменији пре него што сам за њега и дознао. А неколико владара написало ми је захвалности због препорука да стекну краљевски чин, при томе не само да нисам знао да су они краљеви, него нисам ни чуо за њих“.⁸⁵ Цезару је било тешко да сачува живот, јер је већина завереника била из његове странке или је од њега била обасута добротинама.⁸⁶ Цезар је убијен управо њиховом руком.

Демократски покрет, који су покренули браћа Грах, у другој половини 2. века пре Христа, довео је до низа грађанских ратова и коначно, као толико пута у Грчкој, до успостављања „тираније“. Расел о грађанским ратовима има другачије мишљење од Монтескјеа. Општег слагања о било којем питању у друштвеним наукама нема, јер су социјално-историјски феномени толико сложени да се могу различити

⁸² Исто, стр. 74.

⁸³ Цицерон је, као и Друз, схватио да искључиво онај друштвени склад који потиче од узajамног разумевања, од спремности да се подносе жртве и ради за заједничко добро, може спасити Републику. Тако протумачен његов „склад свих врлина“ здрава, једноставна доктрина који је он заступао пред својом суграђанима, дубока је политичка мудрост.

⁸⁴ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 198.

⁸⁵ Монтескје, *наведено дело*, стр. 76.

⁸⁶ Аријан, *De Bello civili, lib II, (M)*.

то посматрати, оцењивати и вредновати. „Август, наследник и усвојени син Јулија Цезара, који је владао од 30. године пре Христа до 14. године н.е, окончао је грађански рат и (са мањим изузецима) спољне освајачке ратове. Први пут од почетка грчке цивилизације, антички свет је уживао у миру и сигурности... У грађанским ратовима, један генерал би себе прогласио за првака Сената, други за вођу народа. Победу би однео онај који би војницима понудио веће награде. Војници нису хтели само плату и пљачку, већ даровницу на земљу; зато се сваки грађански рат завршавао званичним законитим протеривањем многих тадашњих земљопоседника... како би се обезбедило места за државне легионаре. Док је рат трајао, његови издаци су се намиривали егзекуцијом имућних људи и конфискацијом њихове имовине... Чињеница да се окончао период грађанских ратова изненадила је римски свет и изазвала свеопшту радост, изузев код малобројне странке сенатора“.⁸⁷ За све друге било је истинско олакшање што је Рим, под Августом, напоскон постигао стабилност и ред, за којим су узалуд жудели Грци и Македонци. Августова владавина била је срећни период за римско царство⁸⁸. Октавијан (Август) имао је моћ, јер му је Цезар деда-ујак оставио свој иметак и имао је оданост Цезарових легија. Октавијан је добио титулу Август („узвишени“ – титула са религиозним призвуком) по којој ће бити познат. Преузео је владавину под изузетно повољним околностима. Уживао је неизмерну војну подршку. Располагао је богатством Египта и имао сав римски свет под својом влашћу у време када народ Рима, Италије и провинција није ни за чим толико жудео као за миром и безбедношћу. Пишући после сто година, римски историчар Тацит објаснио је Августов долазак рекавши да се, мира ради, сва власт морала усредсредити у рукама једног човека.⁸⁹ „Када је придобио војнике поклонима, народ ниским ценама жита, а све редом изгледима на слатке плодове мира, започео је мало-помало да на себе преноси прерогативе Сената, магистрата и закона“.⁹⁰ Најугицајнији су претпоставили сигурност садашњице опасностима минулог доба. Август не само да је званично био проглашен за божанство после смрти, већ су га спонтано сматрали за бога у многим провинцијским градовима. Песници су га хвалили, трговачка класа је видела да јој одговара општи мир, а чак и Сенат, коме је он указивао све спољашње знаке поштовања, није пропуштао прилику да га обасипа почастима и звањима. Управљачка машинерија, коју је створио Август, наставила је да функционише прилично добро. Август је значајан и са становишта војне струке: „Август је створио луке за

⁸⁷ Берtrand Расел, *наведено дело*, стр. 258.

⁸⁸ Занимљиво је нагласити да се Август сагласио са одлуком да се филозоф Цицерон убије.

⁸⁹ Тацит је подједнако сажето приказао и Августову политику (*Анали I и II превод Л. Црепајца*).

⁹⁰ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 202.

морнарицу. Како пре њега Римљани нису имали ни сталну копнену војску, још мање су имали морнаричке снаге. Августова флота је као главни циљ имала обезбеђивање конвоја и везе између различитих крајева Царства; иначе су Римљани били господари читавог Средоземља. Они се нису плашили никаквог непријатеља, а у то доба се пловило само овим морем“.⁹¹

Војници и војсковође

Однос војсковођа и војника није био као у стара времена, када се војсковођа пре свега својим пореклом, храброшћу, снагом, подвизима у боју наметао легионарима за вођу који се беспоговорно слуша и чија су наређења закон за све. Војници су војсковођу у свему беспоговорно следили у рату и у смрти поготово, у част Рима и за славу своје отаџбине. Времена су се променила у Риму: „Верујем да је Октавијан био једини међу свим римским заповедницима који је стекао наклоност војника, показујући им непрестано знакове природног кукавичлука. У то доба, војници су више ценили великодушност војсковође него његову храброст. Спремајући се против Октавијана, Антоније се заклео војницима да ће обновити републику... Ово показује да су чак и војници жудели за слободом отаџбине, иако су је стално уништавали, будући да нема ничег толико лепог као што је војска. Одиграла се битка код Акцијума... Антонија је... изневерило... толико много војсковођа и краљева чију је власт проширио или учврстио. Занимљиво је да му је група гладијатора остала јуначки одана и верна“.⁹²

Говорили смо о слабостима плаћеничке војске у Римској империји: „...Римски војници нису имали дух заједништва. Нису се борили за одређену ствар, већ због одређене личности, знали су само за одређеног вођу који их је за себе везивао огромним очекивањима. Али пошто поражени војсковођа није могао да испуни своја обећања они су се окретали другом војсковођи“.⁹³ Професионални војници су постали страх и претња за своје владаре, што није била одлика републиканске војске, када се борило због части и образа, за свој град и отаџбину. „Када се Август наоружавао за рат, страховао је од побуне војника, а не од завере грађана; стога се према војницима односио са обзиром, а према осталима је био окрутан. У миру је страховао од завере, а имајући пред очима судбину Цезара, помишљао је да крене другим путем владавине, како би избегао његову коб“.⁹⁴ Август је распоредио по Риму одреде преторијанске

⁹¹ Монтескје, *наведено дело*, стр. 91.

⁹² Исто, стр. 85.

⁹³ Исто, стр. 86.

⁹⁴ Монтескје, *наведено дело*, стр. 86.

гарде⁹⁵, војне одреде који су били најоданији императору, и били су његова телесна гарда.

У наредном периоду, тежња за лагодним животом постала је доминантно обележје вишег римског друштва. Ту почиње лагани силазак римског оружја, власти и славе, јер успех опија и припрема пропаст величине. Понекад су се дешавали и војни преврати и злоупотребе оружане силе, јер су се римски преторијанци у каснијем периоду царства мешали у питање политике. Често је мач бирао круну. „Пошто је Калигула убијен, Сенат се састао да састави владу. Док је већао, неки војници су ушли у палату да би је опљачкали. У мрачном куту, пронашли су човека који је дрхтао од страха. Био је то Клаудије: прогласили су га за императора. Клаудије је оборио стари поредак допуштајући официрима да деле правду...“⁹⁶ Галба, Отон и Вителије су се кратко задржали на власти, јер нису били по вољи војника који су тражили више новца него што су они били спремни да дају или једноставно имали. Попут њих и Веспасијана су изабрали војници.

У време Римског Царства значај и број преторијанаца се повећавао. Имали су задатак да прате цара у ратним путовањима у земљи и иностранству и да одржавају унутрашњи ред. Као добро организована и дисциплинована војска, преторијанци су представљали ослонац царске власти, због чега су били привилеговани у односу на друге легионаре. Политички утицај и моћ преторијанаца су све више расли, те су временом постали опасност и за царску власт. Првих деценија нове ере преторијанци су били одлучујући фактор у превратима, избору и проглашавању новог цара. Крајем 2. века Луције Септимије Север распустио је кохорте преторијанаца који су угрожавали његову власт.⁹⁷ Увек је било питање ко чува чуваре.

Окрутни господари Рима

Римом су владали неки од најокрутнијих владара, као што су Калигула или Нерон. „На овом месту треба уочити призор људске судбине. Колико много ратова у римској империји, колико много проливане крви, колико много уништених народа, колико много великих подухвата, колико много тријумфа, какво државништво, каква трезвеност, опрезност, упорност и храброст! Али, како је окончана ова замисао освајања света-тако добро испланирана, извршена и довршена-осим што је утолила жеђ петорици или шесторици чудовишта. По-

⁹⁵ Преторијанци су били припадници личне гарде војсковође, а касније владара у Риму. У време грађанских ратова у 1. веку, преторијанци су били лична гарда римских војсковођа, организовани у специјалне преторијанске кохорте и смештени у посебан логор, обично на периферији града.

⁹⁶ Монтескје, *наведено дело*, стр. 100.

⁹⁷ Видети: *Војна енциклопедија*, VII, Београд, 1974, стр. 295.

богу! Овај Сенат је уништио толико краљева... да би запао у најподмуклије ропство неких од најпрезренијих господара...“⁹⁸

Како су се Риму десили окрутни владари? Када је у дубокој старости умро Тиберије 37. године н.е., његов унук-синовац Гај проглашен је за императора. Био је познат по надимку из детињства – Калигула (чизмица) који су му наденули војници његовог оца. Убио је жену и сестру поред многих аристократа. Калигула је убијен 41. године н.е., после четири године владања у којима није имао војних успеха. Преторијанска гарда је прогласила за императора Калигулиног стрица Клаудија, кога су преплашеног и скривеног нашли у палати. Он је био богаљ, и тврде да је симулирао слабоумност, јер је својом владавином повратио разум и мир у јавном животу.

Луције Анеј Сенека (4–65. н.е.) један је од најважнијих представника римске Стое, за време владавине Калигуле постао је члан Сената. Клаудије га је именовоао за претора и поставио за васпитача свом сину Нерону. После Клаудијеве смрти, све док Нерон није постао цар, Римом је управљао Сенека.⁹⁹ Тај период се често одређује као најсрећније доба римске империје. На власт долази Нерон који је имао 17 година и кога су учитељ Сенека¹⁰⁰ и префект преторијанске гарде Бурда упућивали да влада у „августиновском духу“. Нерон је био окрутан због амбиција да буде песник, певач и глумац, па је постао смешан у очима суграђана. Римска војска је претрпела пораз 61. н.е. у Британији, када су се побунили незадовољни становници. Три године касније Рим је уништен пожаром у самом средишту. Нерон је за пожар оптужио хришћане, па су стављени на страшне муке. Тацит описује да су неки разапети на крст, други умотавани у животињске коже и бацани псима, а неки ноћу запаљени да светле као живе бакље. Била је скована завера 65. године н.е., али је она пропала јер су завереници издани. Филозофу Сенеки и песнику Лукијану наложено је да изврше самоубиство.

Нерон је све припаднике преторијанске гарде поткупљивао. У његово доба, Италију је задесила куга, од која је само у Риму умрло 30.000 људи. Нерон је једном од својих најуспешнијих војсковођа Корбулону наредио да му дође на ноге, и затим му наредио да изврши самоубиство. Сличне налоге дао је и двојци вој-

⁹⁸ Монтескје, *наведено дело*, стр. 100.

⁹⁹ Остварен је Платонов идеал да државом управљају најмудрији—дакле филозофи.

¹⁰⁰ Сенека је са својим учеником имао мање среће него Аристотел са Александром. Постепено, како су Неронови испади постајали необузданији, Сенека је све више падао у немилост. На крају је био оптужен, да је учествовао у општој завери да се Нерон убије и на његово место доведе нови цар – неки кажу главом Сенека. Будуће време ценило је Сенеку више по његовим дивљења вредним поукама, него по његовој политичкој делатности.

них заповедника у Германији. После тога се ни један старешина оружаних снага није осећао сигурним. Зато су се његови генерали у Галији, Шпанији и Африци побунили, па је, Сенат Нерона прогласио за јавног непријатеља државе. Преторијанска гарда га је напустила. Без иједног пријатеља побегао је и извршио самоубиство 68. године н.е.

Покушај учвршћења римске империје

Нервина владавина била је кратка, али је пре своје смрти, почетком 98. н.е., засновао систем *alimenta* давање сељацима позајмица из општих фондова, а интерес те суме користио је за помоћ сиромашној деци, првенствено дечама као будућим легионарима. „Када је умро Нерва, Трајан је војевао у Германији. Био је омиљен војсковођа, са својим војницима делио добро и зло, приступао је својим дужностима и извршавао их енергично, домишљато и успешно. Будући смирен, самоуверен и самопоуздан није похитао у Рим... него се побринуо да учврсти римске границе на Рајни и Дунаву. У град Рим ће стићи тек 99. године н.е. одлучан да не пристане ни на какве бесмислене захтеве преторијанске гарде, осудио је оне бунтовне, а дао само половину од суме, осталима који су то очекивали од новог императора“.¹⁰¹ Од 101. до 106. године Трајан је готово без престанка ратовао са Дачанима који су живели на тлу садашње Румуније. По окончању огорчених борби, у два рата после првог, дачки краљ Децебел пристао је да буде римски вазал, да би се убрзо побунио. Та област проглашена је за римску провинцију Дакију. Њени рудници злата представљали су значајну добит за Рим. Трајанов тријумф прослављен је нехуманим играма у арени, где је страдало 10.000 гладидјатора. Трајан је изградио нове путеве и мостове, као и огроман нови трг „Трајанов форум“ у Риму. Победа је понекад неумерена, колико је и пораз понекад погубан за један народ. „Трајан је био најсавршенији владалац у аналима историје... Био је велики државник и велики војсковођа. Био је одважан, што га је чинило благонаклоним према добрим делима, просвећеног духа који га је поучавао најбољем, и племенитог духа... Поседовао је све врлине, а да ни у једној није досегао крајност. Укратко био је најпогоднији да почасту људску нарав и представи божанску...“¹⁰². Он је ратовао и против Парћана: „Што се тиче начина ратовања двају народа, снага Рима је била у њиховој пешадији-најјачој, најчвршћој и најдисциплинованој на свету. Парћани нису имали пешадију већ задивљујућу коњицу. Борили су се из даљине и изван

¹⁰¹ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 211.

¹⁰² Монтескје, *наведено дело*, стр. 103.

домета римског оружја: копље је ретко успевало да их досегне, а њихово оружје је чинило лук и застрашујућа стрела. Радије су држали војску под опсадом, него што би јој се супротставили у борби. Узалуд су били прогоњени, јер је за њих бекство значило борбу. Приморали су своје људе на повлачење како се непријатељ приближавао, остављајући само гарнизоне у упориштима, а када би ови били заузети, морали су бити уништени. Вешто су спаљивали сву земљу око непријатељске војске и ускраћивали им чак и траву... Уосталом легије из Илирије и Германије... навикнути на обилну исхрану у својој земљи, војници су готово до последњег издахнули. Тако су Парћани успели да избегну римски јарам, не зато што су непобедиви већ просто јер су били недоступни".¹⁰³ Трајан је освојио Јерменију, Месопотамију, Вавилон.

За време Хадријанове владавине Римско Царство је достигло свој врхунац. Хадријан је важио за строгог старешину и изврсног тактичара, али није био цар-ратник Трајановог кова. Хадријан је напустио Јерменију, Месопотамију, Асирију и Парћинску државу, а од нових територија задржао Арабију и Дакију, која је већ била колонизована. Своју неисцрпну енергију Хадријан је посветио задатку ваљане организације провинција, па је 2/3 своје владавине провео ван Рима. „Устројство и дисциплина војске широм Империје доведено је у такав ред, као да непосредно предстоји рат. Издаване су строге, исцрпне војне наредбе, а сам цар је служио као пример живећи логорски животом и на војничким порцијама, одлазећи са одредима на... маршеве дуге тридесетак километара и то под пуном ратном опремом присуствујући војним вежбама и честим маневрима, вршећи преглед шанчева и грудобрана, посећујући војне болнице, тако да се његово присуство свугде осећало“.¹⁰⁴ Символ његове одбрамбене политике јесте Хадријанов зид у северној Енглеској. Неке од јавних радова радила је војска. Хадријанов наследник био је Антонин Пије: „Опште осећање безбедности допринело је да се изгради дух поверења, без којих би се тешко постигао привредни напредак или увећање друштвеног благостања“.¹⁰⁵ После њега на власт долази стоик Марко Аурелије (121-180. године) који је ваљано владао и остао упамћен као један од најбољих римских царева. Платонов идеал о филозофу као владару и владару као филозофу остварио се спајајући на срећан начин у себи филозофску памет са владарским вештином. Као што је тражио стриктно поштовање закона, чак и током најжешћих ратних сукоба, исто тако био је штедљив у управљању државним финансијама.

¹⁰³ Исто, стр. 104.

¹⁰⁴ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 215.

¹⁰⁵ Исто, стр. 216.

Корени кризе Рима водили су назад до наизглед златног доба Трајана, Хадријана и Марка Аурелија. „Још за њихова доба одбрана је захтевала и изискивала средства која су су се све теже изналазила. Добро дисциплинована, ефикасна војска око 400.000 бораца требало би да се налази у оквирима материјалних могућности Царства које је по свему имало 50-70 милиона становника. Међутим, римска војска је била недисциплинована и зато је убијала своје команданте. Непрекидно ратовање и војевање на удаљеним границама и неопходност подмићивања трупа, као цена за њихову оданост, повлачили су за собом повећање пореза“. Бунтовна и распуштена војска постала је претежак терет за државу и опасна по власт. Она је наговестила помрачење славе и моћи Римске империје.

Закључак

Рим је оставио Западу богато наслеђе које је опстало вековима. Идеја о светској империји, обједињеној општим правом и ефикасном владом никада није замрла. Током векова који су уследили после пада Рима људе је и даље привлачила идеја о уједињеном и мирном свету-држави. Негујући филозофију, књижевност, науку и уметност древне Грчке, и унапређујући их, Рим је ојачао темеље културе Запада. Латински језик Рима живео је још дуго, иако је Рим ишчезао. Црквени оци писали су на латинском и он је био језик науке, књижевности, медицине и права. Хришћанство, основна религија Запада, рођено је унутар римског царства и на њега су умногоме утицали римско право и организација државе. Улога коју је Рим одиграо у проширивању подручја цивилизације била је од огромног историјског значаја. Тако су се северна Италија, Шпанија, Француска и делови западне Немачке касније показали способним да постигну висок степен културе као и сам Рим. У последњим данима западног царства, некад дивљи Гали давали су људе који су били у најмању руку равни својим савременицима из дела старе цивилизације. Рим је развио правни и грађански систем који је важио на територији целе империје. Јевреји су се одликовали својим пророцима, Грци филозофима, а Римљани у закону и вештини управљања државом.

Право је представљало велико завештање западној цивилизацији, и како је то лепо истакао Цицерон: „Истинско право је исправан разум у сагласности с природом: оно има универзалну примену, непромењиво је и вечно. И неће бити никаквих различитих закона у Риму и у Атини, или разних закона сада и у будућности, већ ће једно вечно и непромењиво право важити за све нације и сва времена“.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Cicero, *De Re Publica*, превео на енглески: C.W. Keyes (Cambridge Mass: Harvard University Press, Loeb Classical Library 1928), 3. 22, стр. 211.

Гледано очима закона, грађанин империје није био Сиријац или Брит или Шпанац, већ Римљанин. Вредност Рима је била не само у војним вештинама и трговини, него и у уметности и скулптури, сликарству и архитектури“.¹⁰⁷

Такође, Рим је изнедрио славне војсковође од Сципинона Африканца, Цезара, Помпеја, Суле, Трајана, Хадријана, Марка Аурелија, Августа до великих и славних противника Рима: Ханибала, Пира, Митридата и Атиле. Римске легије су захваљујући својој војној вештини и оружју, вековима остале непобедиве.

¹⁰⁷ Стари свет, *Илустрована историја света, први том*, стр. 180.